

Dünya Düzeni (World Order-World Governance)/Liberal Düzen

Büyükelçi Ümit Pamir

Son birkaç yıldır, çeşitli düşünce kuruluşları, uluslararası konularla ilgilenen yazarlar, dünya düzeni veya bugün daha sık kullanılan bir tanımlama olan liberal düzen hakkında yayın ve değerlendirmelerde bulunuyorlar. Global dünya düzeni (global governance) kavramı oldukça eski bir kavram. Özellikle büyük sarsıntıların yaşandığı dönemlerden sonra, uluslararası ilişkilere hakim olacak genel ilke ve kural arayışlarının sonucunda, diplomasinin de yardımıyla ortaya konabilen bir sistem.

Napoleon harblerini izleyen Viyana Kongresi, 1 Dünya Savaşı'ndan sonra Başkan Wilson'un öncülük ettiği, ancak başarılı olamadığı Milletler Cemiyeti örneklerinde gördüğümüz gibi, istikrarlı bir güç dağılımını gerektiriyor.

2. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde ise, dönemin ABD Başkanı Roosevelt'in vizyonu doğrultusunda oluşan liberal düzen ve globalleşme süreci, günümüzde özellikle ekonomik eşitsizlikler ve büyük çaplı göçlere tepki olarak, otoriter yönetim yandaşlarının da tahrik ettiği radikal milliyetçilik, popülizm ve korumacılık olgularıyla karşı karşıya.

Global güç dağılımının, "güneşin doğduğu Doğu"ya kayması ve Batı'nın 500 yılı aşkın süren küresel hakimiyetinin sorgulanıp zayıflaması da geçici nitelikte değil. Temelden bir değişime (transformation) işaret etmekte.

Çin ve Rusya, erozyona uğramış düzenin kurallarını yeniden şekillendirmek istiyor.

Pazar ekonomisini benimsemekle birlikte, Hindistan ve Brezilya gibi yükselen ekonomiler "büyük güç" statüsünün bazı ayrıcalıklarının kendilerine de tanınmasını talep etmekte, Kuzey Kore gibi ülkeler ise mevcut düzeni tümüyle reddetmekte.

Ortada bir de "Önce Amerika" diyen bir Trump olayı var. Çok taraflılığı (multilateralism) ancak Amerikan çıkarlarına hizmet ettiği ölçüde kabul eden, işbirliği ve uzlaşma yerine rekabet ve tek taraflı yaklaşımları savunan, uluslararası kuruluşları yıkıcı biçimde eleştiren bir lider. İran'la yapılan nükleer anlaşmayı ve, tüm insanlık için yaşamsal önem taşıyan Paris iklim değişikliği anlaşmasını kabul etmedi. Hiçbir müttefiğine danışmadan, tek başına Afganistan ve Suriye'den ve 1987'de imzalanan INF (orta menzilli nükleer silahlar) anlaşmasından çekilme kararı aldı.

Pasifik bölgesinde 12 ülkeyi hem ekonomik hem stratejik açıdan ilgilendiren, selevi Obama'nın girişimiyle başlatılan, üstelik bir bölümünü müttefiklerinin oluşturduğu TPP anlaşmasını imzalamaktan da vazgeçti.

Amerikan halkına "Meksikalılar işlerinizi, Çinliler fabrikalarınızı, Müslümanlar hayatınızı tehdit ediyor" diyen bir başkan.

Trump, hedeflerinde diğer ülkelerin (müttefiklerinin bile) desteğini sağlamayı düşünmüyor. Birlikte sahiplenilecek amaçlara geniş katılımlı meşruiyet kazandırmak, işbirliğine öncelik veren bir vizyonla uluslararası düzeyde saygınlığını arttırmak gibi bir kaygı taşıyor. Gücü paylaşmak değil, tek başına kullanmak isteyen bir başkan.

Oysa ABD, Trump'ın iddiasının aksine, mevcut sistemden çokca yararlanmış/yararlanan bir ülke. Gördüğümüz gibi, uluslararası işbirliğinin norm, metod ve öncelikleri üzerinde genel bir mutabakat yok. Siyasal, ekonomik, sosyal ve askeri boyutlarıyla jeopolitik düzlemdeki geleceğe yönelik bu belirsizlik, kaygı ve korkuları arttırmakta.

İki kutuplu dünyadan, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını izleyen dönemde çok kısa bir süre için tek kutuplu (unipolar moment), şimdilerde bazılarının göre büyük güçler arasında rekabete, bazen de gerilim ve husumete dayanan "power politics" diyebileceğimiz çok kutuplu, bence kutupsuz bir dünyaya geçtik gibi.

Yeni sistemin hangi ilke ve paradigmlar çerçevesinde gelişeceğini, birbirinden bağımsız veya birbiriyle yer yer örtüşebilecek bölgesel düzenlemeler, bölgesel entegrasyonlar, dolayısıyla büyük ülkelerin nüfuz bölgeleri şeklinde mi, yoksa global nitelikte mi oluşacağını, hele sürecin suhulet içinde yavaş yavaş mı yoksa ani bir zelzele biçiminde, jeopolitik bir kaosa yol açıp açmayacağını, kısacası "dünyanın şirazesinden" tam anlamıyla çıkmaya doğru ilerleyip ilerlemediğini kestirmek zor.

Zira, geçmişte her iki örneğine de rastlandı. Antik Çağ'da Isparta ve Atina şehir devletleri arasında giderek artan çekişme, Atina'nın yükselen deniz gücünün, Isparta tarafınca tehlike olarak algılanması Isparta'yı, Pelopenez Savaşları'nı başlatarak, Atina'ya saldırmaya yöneltti (tarihçiler bu savaşları uzun uzun anlatan Thucydides'e atıfla, bugünkü ABD ile Çin arasındaki rekabeti kastederek 'Thucydides Tuzağı' diye adlandırıyor).

1. ve 2. Dünya Savaşları öncesinde ise, yükselen güç olarak, yeni yaşam alanları arayan Almanya karşısında, Batılı ülkelerin izlediği yatıştırıcı/pasif tutumlar, sistemin zaman içinde yavaş yavaş erozyona uğramasını ve nihayet iki dünya savaşıyla yıkılmasını getirdi.

Liberal sistemin leh ve aleyhinde ortaya atılan savlarda genellikle şu noktalar üzerinde duruluyor; önce olumsuzlara bakarsak, şu görüşleri vurguluyorlar:

Liberal düzenden küçük bir elit zümre yararlanmış. Örneğin, sayıları 10 bin civarında olan "aile ofislerinin" elinde 4 trilyon dolar bir sermaye vardır. Bu zümre, uluslararası finans sisteminin ve uluslararası ekonominin yönetiminde ciddi söz sahibidir. Dolayısıyla sistem ne liberaldir ne de uluslararasıdır.

İki ciddi mali kriz ve göç dalgaları karşısında aciz kalmıştır.

Sistemden en çok hiç de liberal olmayan tek parti yönetimindeki Çin yararlanmış. 1980'lerde Çin, dünya ekonomisinin %2'sine, ABD ise %24'üne sahip iken, bugün bu oranlar Çin için %18, ABD için %17'dir. IMF 2021'de Çin'in %20 ile en büyük ekonomik güç olacağını söylemektedir. Bunu sağlayan sisteme liberal denemez.

GİFGRF

Çin dışında hukukun üstünlüğünü, demokrasi gibi liberal ilkeleri benimsememiş başka ülkeler de sistemden yarar sağladılar.

Küreselleşmeye sadece popülistler değil, klasik anlamda liberal olan başka ülkeler de, örneğin Kanada, belli sınırlamalar getirmek istiyor.

Sistemi, ABD'nin başını çektiği ittifak düzenlemeleri çerçeveledi. Liberal düzenin yönetimi, Amerikan gücüne, Pax Americana'ya değil de uluslararası işbirliğine, BM gibi uluslararası kuruluşlara ve ortak güvenlik (collective security) kavramına dayalı olsaydı, durum farklı olabilirdi.

Irak, Afganistan, Suriye ve Libya'daki başarısızlıkları (radikal İslam'ın ortaya çıkışı, on binlerce ölü, 70 milyon yerlerinden olmuş insan) Pax Americana'ya meşruiyetini ve etkinliğini kaybettirdi. Günümüzdeki tepkiler bu nedenle en çok Amerika'ya yönelik.

Eşitsizlikleri düzeltmeyen iktidarlara, demokrasiye, merkez partilerine ve uluslararası kurumlara yönelik güven erozyona uğradı. Bu durumdan en çok sağ ve sol çizgideki otoriterlik yanlısı popülistler yararlandı.

Buna karşılık, sistemi savunanların savları da şöyle özetlenebilir:

İkinci Dünya Savaşı daha sona ermeden ABD Başkanı Roosevelt, savaşların büyük güçler arasındaki, çatışmaların, sömürgeci imparatorlukların, ekonomik merkantilizmin geçmişte neden olduğu büyük yıkım ve acıların gelecekte de tekrarlanmasını önlemek amacıyla özgürlük, insan haklarına saygı, serbest ticaret ilkelerine dayalı bir vizyona öncülük etmeyi düşünmüş, sistemin ihtiyaç duyacağı kuralları şekillendirip, bunlara uyumu izleyecek BM, IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların gerekliliğine işaret etmiştir

Kuruluş aşamasında sisteme SSCB ve müttefikleri ile 3. Dünya ülkeleri rağbet etmemişlerdir. Ancak, 50'li ve 60'lı yıllardan sonra, liberal düzenin ekonomik gelişmeye katkısını gören Japonya, Güney Kore, Tayvan, Latin Amerika ülkeleri, SSCB'nin yıkılmasından sonra da Rusya ve bağımsızlıklarını kazanan eski Sovyet cumhuriyetleri sisteme uyum göstermişlerdir. 1970 yılında GATT'a 70 ülke üye iken, bugün üye sayısı 170'i bulmuştur.

İnsanlık tarihinin bu döneminde, açık salgın, hastalıklar, sömürgecilik büyük ölçüde sona ermiş, siyasal şiddet, iç savaşlar, terörizm son 40-50 yılda %75 oranında azalmıştır. IQ skalası bile, son yüzyılda, her 10 yılda bir 3 puan artmıştır.

Sistemden en fazla yarar sağlayan ülkeler fakirlik sınırındaki ülkeler olmuştur. BM rakamlarına göre, son 50 yılda fakirlikten kurtulan insan sayısı önceki 500 yıldakinden fazladır. Son 20 yıl için bu sayı 1 milyardır. Çin ve Hindistan'da kişi başına günlük gelir 1 dolardan 4 dolara çıkmıştır. Aynı trend Afrika için de geçerlidir.

Çin, sadece serbest ticaret ve piyasa ekonomisine değil, sistemin başka boyutlarında da aktif bir tutum izlemiştir. Dünya ticaret örgütüne girmek için çok çaba sarfetmiş, BM çerçevesinde etkinliğini arttırmak amacıyla, barışçı koruma operasyonlarına en çok katkıda bulunan ikinci ülke konumuna gelmiştir. Nükleer güvenlik konularına (CTBT, NNPT, İran'la varılan anlaşma) özel ilgi ve duyarlılık göstermekte, Paris İklim Anlaşması'nı hararetle savunmaktadır.

Çin, 400 milyon Çinlinin orta sınıfa geçmesinin, ekonomi, bilim, bilişim, yapay zeka gibi yeni teknolojilerde vardığı etkileyici konumunun, şekillenmekte olan yeni çok kutuplu sistemin gerçekleri arasında dikkate alınmasını istemenin hakkı olduğunu düşünmektedir. Serbest ticaret, sermaye hareketleri, dış yatırımlar, uluslararası işbirliği ve karşılıklı bağımlılık yaratmakta, saydamlık (openness), çoğulculuk, hoşgörü gibi kavramların gündemdekalmasını da sağlamaktadır.

Yukarıda irdelenen husular ışığında, şu gözlemlerde bulunmak mümkündür:

Gelir dağılımındaki eşitsizlikler, göçmenlerin entegrasyonu, yaşlanan nüfus, düşük produktivite, yetersiz inovasyon düzeyi gibi olumsuzluklara, son 30 yılda meydana gelen hızlı değişimler de eklenince, fırsattan yararlanan sağ ve sol cephelerdeki popülistler, 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana oluşan fikir birliğinin dayandığı hukukun üstünlüğü, halkı gerçek anlamda temsil eden hükümet (representative government) dahil temel kural ve kurumları zayıflatmaya çabalamaktalar.

Özgürlük, hümanizm, bilim, akıl, aydınlanma gibi evrensel değerleri önemsemeyen otoriter popülizm, çabalarını radikal milliyetçilik, dinsel bağnazlık ve bilim karşıtı kampanyalar üzerinde yoğunlaştırmakta, baskıcı siyasal yöntemleri başarılı ekonomik yapılarla bir araya getirdiğini iddia etmektedir.

Bunun karşısında, liberal düzen yandaşlarının, eyleme yönelik daha eşitlikçi, “kimlik kavgalarını” önleyici yeni bir program ve söylem geliştirmeleri gerekmektedir. Sosyal mutabakatı güçlendirecek, özellikle eğitim alanındaki yatırımlara (dijital teknoloji, yapay zeka ve robotikteki hızlı ilerlemelerin yol açacağı işsizliğe karşı bazılarının yaşam boyu eğitim diye tanımladıkları “retraining” programları dahil) öncelik vermeleri büyük önem taşımaktadır.

Geleceğe yönelik içgüdüsel korku (fear instinct) ve kültürel farklılıkların yarattığı farklılık içgüdü (gap instinct), “biz ve onlar”, “liberal düzenin eşitler arasında değil, alacaklılar ve borçlular arasından olduğu” gibi yaklaşımları ortaya çıkarmıştır. Oysa, açık zihniyetli (open), değişik renkleri bir arada görmek isteyen, birbirlerinden sürekli haberdar olan (interconnected) genç kuşaklar, uluslararası finans dünyasının oligarşik konumundan çıkıp sadece zengin bir elitin ve şirket hissedarlarının (shareholders) değil, çalışanların da içinde bulunduğu toplumdaki tüm paydaşların (stakeholders) söz sahibi olacakları ve onlarından da çıkarlarını gözetecek bir ekonomi yönetimini, çoğulcu bir dünya düzeni arzuluyorlar.

Bunun tersindeki gelişmelerin yaratacağı düş kırıklıklarının, ciddi sorunların ve bunların izdüşümlerinin üstesinden gelmek, medyanın günün ruhuna uyarak karamsarlığı körükleyen ve gerçekleri çarpıtarak yansıtan (post-truth), zaman zaman da sansasyonel yayınlara öncelik veren tutumunun etkisiyle uzun, sıkıntılı ve acılı bir süreç olabilecektir.

Mücadele, bir anlamda, çok taraflılıkla (multilateralism), radikal milliyetçiliğin şekillendireceği dünya görüşleri arasındadır.

Liberal sistemin leh ve aleyhindeki görüşleri özetledikten sonra, kısaca, liberal sistemin edinimlerinin bir şekilde korunması yönündeki arayışlara da değinmek uygun olabilir: bazı düşünce kuruluşları ve siyasi-askeri düşünürler, toplam GSMH'ları, dünya GSMH'sinin

GİFGRF

1/3'ini, Çin'inin iki mislini, ABD'nin %50 fazlasını sağlayan ve dünya ihracat/ithalatının %30'una sahip olan Fransa, Almanya, İtalya ve diğer AB üyeleriyle, İngiltere, Kanada, Avustralya, Japonya ve Güney Kore'den oluşacak bir grubun (ki bunlara G-9 deniyor), Trump'ın halefinin işbaşına gelmesine değin – yeni başkanın liberal sistemi sahiplenebileceği varsayımıyla – sistemin 'liderliğini' üstlenip üstlenmeyeceğini sorgulamaktalar.

Ticaret ve üretim kapasitelerine askeri işbirliğini de eklemekle bunun mümkün olabileceğini düşünüyorlar. Bu çerçevede, G-9'ların 2017'de 310 milyar doları bulan savunma harcamalarının, Çin'inkinden 3, Rusya'ninkinden 4 kat fazla olduğunu, ABD'den sonra en büyük askeri gücü oluşturduklarının altını çizmektedirler.

Askeri işbirliğini arttırmak belki o kadar güç değil, ancak kurumsal ve operasyonel işlerliği sağlamak oldukça zor. Kimilerinin kendilerinden başkasının liderliğini veya kolektif liderliği kabullenmelerini beklemek ise pek gerçekçi görünmemekte.